

El Ball de Gitanes de Sant Celoni

El Ball de Gitanes de Sant Celoni és un dels esdeveniments més populars d'aquesta vila del Vallès, recuperada l'any 1981, s'ha convertit en la festa més participativa. Amb els anys, ha recuperat músiques i danses, algunes des dels finals del s. XIX i ha creat una estructura festiva pròpia. L'augment de participació ha estat fulgurant, fet que ha comportat que la celebració de la festa es dividís en dos dies, per poder donar cabuda a les més de 200 parelles de balladors. Malgrat aquest arrelament actual, la celebració del Ball de Gitanes de Sant Celoni ha tingut èpoques desiguals, que han sabut superar per convertir-la en una festa pròpia i molt sentida per part de les celonines i celonins.

Orígens. Història de la festa

La primera referència documental de la celebració del Ball de Gitanes data de l'1 de febrer de 1885, quan en parlava el diari conservador *La Dinastía*, l'existència del qual va ser curta, del 1883 al 1904; en el seu escrit informava de com a Sant Celoni «á pesar de las fuertes nevadas que han caído sobre aquella comarca, no se ha enfriado el entusiasmo por los tradicionales bailes de «Gitanas,» que tanto renombre tienen y tanta concurrencia de forasteros atraen á dicha villa el lunes y martes de Carnaval». Aquesta afirmació dona a entendre que el ball de gitanes ja era una tradició arrelada a la població de Sant Celoni i que la seva celebració es remuntava a anys enrere; i així ho recollia la *Miscelánea Folk-lórica*, editada l'any 1887 per l'Associació d'Excursions Catalana, i en la qual el folklorista Francisco de Sales Maspons dedicava un capítol al *Ball de Gitanas en lo Vallès*. En aquest escrit es recollen les paraules del farmacèutic i intel·lectual celoní Miquel Draper, el qual ja situava la celebració de Balls de Gitanes a l'any 1767 tot afirmant que «Por los datos que tinch, dit ball es antiquíssim á Sant Celoni, no poguent precisar ara l'època que aquí aparegué. Ja que això no m' es possible, y partint, com dich, de que es molt y molt antich, sols puc afirmar que á l'any 1767 ja aquí's ballava dit Ball de Gitanas».

Es té coneixement que les primeres transformacions de la festa es van produir a partir de mitjans del s. XIX, aquests canvis van tenir lloc principalment en relació al vestuari, la formació musical i les danses. Fins l'any 1850 els instruments que acompanyaven els balladors eren tradicionals, com el flabiol, el tamborí i la cornamusa o sac de gemecs i els balls consistien en la moixiganga o la pavana i l'espolsada. A finals del s. XIX, es van començar a contractar orquestres i a introduir nous balls com la contradansa, el vals, la jota, el passeig i la polca. Es té constància que en aquesta època van tenir lloc Ball de Gitanes el 1885, el 1887 i el 1896, participant en aquesta darrera tres colles, de les quals dues eren del Centre Popular i una del Casino. La intermitència continuà durant el segle XX, celebrant-se gitanes únicament en 9 ocasions entre el 1900 i el 1930. Aquesta irregularitat era deguda a la rivalitat entre les colles participants, algunes provinents del Centre Popular i les altres del Cafè Soler (antecessor de Cal Xeric i de l'Ateneu), degut a uns incidents amb les autoritats, produïts el 1904, es va prohibir a les colles del Cafè Soler participar al Ball de Gitanes, així que des del 1907 i fins al 1916 únicament ballaren les colles del Centre. Malgrat aquests fets, durant aquesta època el Ball de Gitanes de Sant Celoni va adquirir popularitat i molts forasters van acudir a visitar la festa. També entre els anys 10 i 20, Josep Ferrer i Torres, músic de l'orquestra La Lira, va compondre noves melodies, com el galop, l'entrada de ball, la jota, la contradansa i la polca, basant-se en les músiques tradicionals de la festa.

Als anys vint, es va capgirar la situació, el Centre Popular entrà en crisi i les ballades van dur-les a terme les colles de Cal Xeric, ballant novament el 1921, amb tres colles: la de solters, la de casats

i un grup d'infants. A finals dels anys 20, les ballades van tenir lloc a la sala de l'Ateneu i no a plaça, costum que va desaparèixer durant la dictadura de Primo de Rivera.

A la post-guerra es torna a recuperar el Ball de Gitanes, els anys 1944 i 1945, i comptà amb la participació de dues colles, la de solters i la de casats; aquests darrers habitualment ballaven amb nenes petites, que solien ser les seves pròpies filles. Les ballades van tenir lloc el diumenge i dimarts de Carnestoltes a la plaça de la Vila (aleshores Plaza de España) i el dilluns a l'Ateneu. En aquesta època ja es troben elements de celebració que perduren avui dia, com la cercavila, el Capità de Cavall, o el fet que durant la polca, el públic cridava "Ferro!". El 1945 va ser el primer cop que una colla de Sant Celoni sortia fora a ballar el Ball de Gitanes, concretament a la població d'Arenys de Mar, durant la seva festa major d'estiu. Malgrat aquest repunt, a partir del 1944 i fins els anys 80 el Ball de Gitanes només va tenir lloc en 9 ocasions, i perdé la vessant més popular de la festa, ja que, exceptuant els anys 44 i 45, les altres ballades van tenir lloc a la sala de l'Ateneu, a càrrec de l'Esbart de Dansaires Celonins (el 55 i el 56), de l'Esbart Infantil la Salle (l'any 58) i d'un grup de joves (del 65 al 68).

No és fins l'any 1981 que es torna a recuperar el Ball de Gitanes de Sant Celoni, essent aquest any una data molt significativa per la festa. El ressorgiment es va desenvolupar un any abans, quan 3 persones que havien ballat Gitanes els anys 60 a l'Ateneu, van proposar-se recuperar el ball a la plaça de la Vila. Es va aconseguir que 14 parelles participessin després de tot un any treballant en la recuperació, els 3 impulsors van entrevistar-se amb antics balladors per conèixer els balls, la indumentària i les tradicions de la festa; la formació de la comparsa anà a càrrec del grup d'animació Cumatembumsa i la música de l'Orquestrina Galana. Des del 1981 fins l'any 1986 es celebraven dues ballades, una el diumenge a la plaça i una altra la nit abans a l'Ateneu, fins que tancà per reformes. Cal mencionar algunes dades històriques importants que han anat configurant la festa fins a l'actualitat, com la creació de l'Orquestra del Ferrocolat l'any 1983 formada per músics celonins que prengué el relleu de la Galana fins el 1996, ja que a partir d'aquell any i fins el 2008 qui acompanyà musicalment la festa foren els Ministrils de la Principal del Metro i novament, a partir del 2009 una nova orquestra celonina, la Principal del Ferro. Pel que fa a les danses, la ballada n'ha anat incorporant progressivament fins arribar a la configuració actual, algunes són danses recuperades com la jota el 1985, l'entrada de ball el 1987, la contradansa el 1989, la polca nova l'any 2007 o la filferrada el 2010, i d'altres són de nova creació com la farandola el 1998, la rumba l'any 2000, el ball d'homenatge el 2009, la trentuka el 2015, i la més recent, el yellow rock l'any 2019. Un altre fet important és la creació l'any 1986 de la Colla del Filferro, on els nens i nenes d'entre 7 i 14 anys s'estrenaven a plaça amb un grup propi.

El nombre de balladors no ha parat d'augmentar, i de les 14 parelles de l'any 1981 es va arribar a 200 l'any 2017. Per aquest motiu, es va decidir instaurar la Filferrada el dissabte al matí, en què la Colla del Filferro, formada per joves d'entre 7 i 16 anys hi fan una ballada pròpia. Aquesta incorporació a la festa coincidí amb la celebració dels 250 anys del Ball de Gitanes de Sant Celoni. Aquesta efemèride es va celebrar amb la incorporació d'un nou ball, el galop 250, el qual es balla a l'entrada i a la sortida.

Elements festius

Un aspecte característic del Ball de Gitanes de Sant Celoni és la participació d'alguns personatges que conformen la comparsa que acompanya els balladors i balladores:

El Capità de Cavall

Aquest personatge encapçala la cercavila que té lloc abans de la ballada i és el primer a entrar a plaça, ja que s'encarrega de demanar a les autoritats presents el permís per iniciar el Ball de Gitanes, les quals respondran, bé sigui l'alcalde o alguna altra autoritat convidada, amb un "endavant les Gitanes".

El Capità Cavall porta una elegant vestimenta i barret de copa, a vegades apareix muntat a cavall i acompanyat d'altres genets i en d'altres ocasions va amb una elegant carreta.

El Vell i la Vella

Aquests dos personatges són les autoritats de la Colla de les Gitanes, i presideixen la ballada. Des del 1981 estaven representats generalment per dos homes disfressats de vellets clàssics, però des del 2012 han adoptat una altra indumentària, més acolorida i esbojarrada, i algun any s'ha produït un intercanvi de rols, una dona fa de vell i un home de vella, cal remarcar que aquest darrer personatge du una enorme panxa per remarcar el seu estat de bona esperança.

El Vell i la Vella protagonitzen alguns dels moments de la festa, com el discurs satíric de l'entrada o la Parida, a la mitja part. En el discurs critiquen de manera humorística i sorneguera els esdeveniments més rellevants de Sant Celoni durant el darrer any. A la mitja part de la Ballada, té lloc la Parida, el Vell i la Vella surten a ballar a la plaça i de cop la Vella es posa de part, parint finalment un animaló, que tant pot ser un porquet, un xai, unes gallines, etc. Els Diablots s'encarreguen d'assistir la vella durant el part i d'apadrinar el nounat. Aquest naixement vol representar l'arribada de la primavera, i per extensió la fecunditat de la terra, ja que el fred marxarà i la collita començarà a donar els seus fruits. Quan la Parida ja ha acabat, el Vell i la Vella tornen a llotja des d'on presideixen el Ball de Gitanes.

Els Diablots

Són una colla formada per adults i infants, vestits de vermell amb faixa negra, i unes màscares monstruoses coronades amb perruques i banyes; gràcies a uns esquellots que porten penjant s'encarreguen de fer molt xivarri.

Antigament els Diablots eren els personatges oposats als balladors i balladores, ja que representaven el mal, i volien que amb la ballada no acomplissin amb la missió de procurar un any fèrtil en les collites, però mitjançant la dansa eren vençuts i fugien de plaça.

Actualment, els diablots tenen diversos rols; durant la cercavila són els encarregats de provocar al públic i animar el recorregut, a la plaça són els encarregats de mantenir l'ordre, procurar que ningú hi entri mentre es balla i recollir els picarols que cauen dels camals dels balladors. A més, sempre estan pendents de les ordres del Vell i la Vella. Cal destacar la seva participació en dos moments de la festa, a l'entrada ballen la Polca de l'Antonio i els Diablots, i a la mitja part fan un gag crític i ajuden al Vell i la Vella en la Parida.

Els músics

Actualment l'encarregada de la música del Ball de Gitanes és la Principal del Ferro, formació musical creada l'any 2009 i composta, el 2019, per 32 músics (alumnes i professors) de l'Escola Municipal de Música.

Fins l'any 1850 la música estava interpretada per instruments tradicionals, com el tamborí, el flabioli i el sac de gemecs, però a partir d'aquell any es van començar a contractar orquestres de fora i de Sant Celoni, com Els Paleros, l'Orquestra Soler, Art Musical i La Lira. L'any 1981 es recupera la ballada de Gitanes a Sant Celoni, i els dos primers anys hi actuà l'Orquestrina Galana; però a partir del 1983 fins el 1996 alguns músics celonins es van animar i van actuar amb el nom d'Orquestra del Ferrocolat, una època en què es van recuperar balls com el galop, l'entrada de ball, la contradansa, la jota i la polca. Entre els anys 1997 i 2008 es van contractar músics de fora amb molta experiència en música tradicional, com Marcel Casellas que ja formava part de la Galana, i el qual va introduir dos balls nous: la farandola i la rumba.

Vestuari

El vestuari vistós del Ball de Gitanes de Sant Celoni és un dels elements més característics de la festa, aquest s'instituí l'any 1850, ja que fins llavors la indumentària era una altra, descrita amb tot detall en un article aparegut el 23 de febrer de 1896 a *La Vanguardia*, en el qual el periodista es lamentava d'aquest canvi afirmant que la festa «si bien ha perdido una buena parte de su carácter, por no vestir ya los danzarines la típica indumentaria de otros tiempos: ellos su sombrero de copa á lo mozo de escuadra, con un alto plumero encarnado y amarillo, su chaqueta y chaleco negros, faja de seda encarnada, pañuelo, también de seda, atado sobre el pecho en bandolera, calzón corto y polainas de cuero (camals) cuajadas de cascabeles; y ellas su ancho sombrero de paja forrado de tela con muchos lazos y ramos de colores vivos alrededor de la copa, sayas cortas, juboncillo lleno de cintas y pañuelo de seda, á lo gitano, es decir atado bajo el sobaco y con la media hoja abierta sobre la espalda.»

Des del 1850 el vestuari ha estat pràcticament el mateix consistint, en el cas de les dones, en un vestit blanc fins just sota el genoll i amb volada, enagots blancs, un cinturó de color amb un adornament floral, un mantó brodat, guants blancs de blonda, unes sabates de tipus "merceditas" de color negre i al cabell un adorn floral. Els homes vesteixen camisa i pantalons blancs, un corbatí negre, una faixa vermella, americana de color blau marí o negre, sabates blanques amb puntera negra, al cap un capell baix decorat amb una ploma al costat, uns camals amb cintes de colors i picarols i unes castanyoles.

Descripció actual

El Ball de Gitanes de Sant Celoni té lloc el cap de setmana de Carnaval, des del 2017, el dissabte al matí es celebra la Filferrada a la plaça de la Vila, on la Colla del Filferro, la qual, com s'ha mencionat anteriorment es va incorporar a la festa l'any 1986, porta a terme la ballada infantil i juvenil. La festa segueix els mateixos passos que la del diumenge, però els que hi intervenen – balladores i balladors, Vells i Vella, Capità de Cavall i Diablots- són menors de 17 anys.

El diumenge al matí és el torn de la Colla del Ferro, i dels altres personatges participants de la festa. L'estructura de la festa està molt definida, i s'esdevenen actes durant tot el matí en els quals participen els balladors i la comparsa del Ball de Gitanes.

La festa comença el diumenge quan els diablots, altres personatges i alguns balladors es troben a Can Ramis per fer un esmorzar de forquilla i començar a preparar la festa. A continuació, tots els participants es reuneixen al local del Casal de la Gent Gran, l'Esplai, per iniciar la cercavila i recórrer alguns carrers cèntrics de Sant Celoni. Aquesta cercavila està encapçalada pel Capità del Cavall, seguit del Vell i la Vella i els balladors, acompanyats en tot moment pels músics de l'orquestra.

Durant el recorregut, els comerços i els veïns i veïnes de la vila conviden els participants a menjar i a beguda i aquests, en agraïment, realitzen alguns balls. Els diablots animen la festa provocant al públic, ja que els llancen farina i confeti, i procuren fer molt de xivarri.

La cercavila finalitza a la plaça de la Vila, envoltada de grades per acollir el públic assistent. El Capità del Cavall és el primer en entrar a plaça, i demana a les autoritats poder donar inici a la festa, un cop aconseguit el permís per celebrar les Gitanes, entren a plaça el Vell i la Vella, els quals, abans de seure en el lloc d'honor que tenen reservat, adrecen un discurs satíric en forma de versots. A continuació entren uns convidats que són acompanyats per alguns caps de colla als seient reservats entre les autoritats; aquests convidats solen ser persones rellevants i vinculades a les Gitanes de Sant Celoni.

Tot seguit, els Diablots fan la seva aparició a plaça, precedits per una gran traca, per ballar la Polca de l'Antonio i els diablots i fer un gag còmic. Finalment, té lloc l'entrada a plaça de les balladores i balladors de Sant Celoni amb el Galop 250 per saludar als assistents, seguit de l'Entrada de Ball, amb el qual les colles aprofiten per ocupar la plaça progressivament i començar amb els balls que segueixen el següent ordre: la Jota, la Contradansa, el Yellow Rock, la Farandola, la Rumba, la Polca, la Trentuka, la Polca Nova i el Vals. Entre la Farandola i la Rumba es realitza una pausa per què les balladores i balladors puguin descansar i recuperar forces, és en aquest moment en què els Diablots porten a escena un altre gag i on seguidament té lloc la Parida.

Per acabar la festa tenen lloc dos balls més, en primer lloc, el ball d'Homenatge en reconeixement a les balladores i balladors que fa 25 anys que ballen Gitanes, als quals se'ls lliura una agulla commemorativa i en segon lloc el Galop 250 de Sortida, on tots els balladors, els Diablots i els convidats surten a ballar a la plaça per acomiadar la festa.

A mode esquemàtic, l'estructura de la festa és la següent:

- Esmorzar de Diablots i Balladors
- Cercavila pels carrers del poble fins la Plaça de la Vila
- Entrada del Capità de Cavall
- Entrada del Vell i la Vella
- Entrada dels Diablots

Inici de la ballada:

- El Galop 250
- La Jota
- La Contradansa
- El Yellow Rock
- La Farandola

La Parida (mitja part)

- La Rumba
- La Polca
- La Trentuka
- La Polca Nova
- El Vals
- El Ball d'homenatge
- Galop 250 de Sortida

Cada ball té la seva pròpia música i passos. Per a preparar la festa els participants assisteixen als assajos que tenen lloc un cop per setmana dos mesos abans de la celebració. Per als nous balladors es fa un assaig de més a la setmana, per aprendre totes les coreografies i preparar les entrades i les sortides.

Espais de celebració

El principal espai de celebració és la Plaça de la Vila, on l'Ajuntament hi fa construir unes grades amb capacitat per a 1.000 persones de públic. En aquest espai hi té lloc pròpiament el Ball de Gitanes.

Abans però, té lloc la cercavila que s'inicia al Casal de Gent Gran, punt de trobada, on els balladors i comparsa acaben d'arreglar-se i preparar-se pel recorregut que passa per alguns carrers principals de la vila, com el Carrer Balmes i especialment el Carrer Major, eix comercial de Sant Celoni. Durant el recorregut es fa una aturada a la Plaça de l'Església, on s'aprofita per fer una ballada i una fotografia de grup així com també de cada colla.

Organitzadors

Actualment els organitzadors de la festa són la Colla de Gitanes amb el suport de l'Ajuntament de Sant Celoni. La Colla està formada per la Colla del Ferro, la Colla del Filferro, l'orquestra Principal del Ferro, els Diablots i el Vell i la Vella, i són els encarregats de coordinar els diferents grups de la festa. La Colla del Ferro està formalment constituïda com a entitat i es divideix en 6 "subcolles", cadascuna té la funció de coordinar els assajos i estan liderades per caps de colla que són els referents dels balladors.

La Colla del Filferro està formada pels balladors més joves, ensenyats i liderats per uns membres de la Colla del Ferro. Aquesta colla es divideix en tres "subcolles": petits, mitjans i grans.

Pel que fa als altres membres de la Colla de Gitanes, els Diablots, el Vell i la Vella i la comparsa s'encarreguen de preparar els elements de acompanyen la ballada (gags, Parida i cercavila) i ho coordinen amb la resta de colles.

L'Orquestra està formada per músics voluntaris de l'Escola Municipal de Música.

Consideració de festa i no element festiu

El Ball de Gitanes de Sant Celoni s'inclou en el Catàleg del Patrimoni Festiu de Catalunya com a festa i no com a element festiu, ja que en aquesta població la ballada està estructurada de tal manera que es viu en dues jornades amb uns elements festius propis i un protocol ben definit.

Fonts consultades

Abril López, Josep M. (2009). *L'Abans. Sant Celoni. Recull gràfic 1880-1965*. El Papiol: Editorial Efadós, 86-102.

Abril López, Josep M. (2018). *L'Abans. Sant Celoni. Recull gràfic 1965-1990*. El Papiol: Editorial Efadós, 50-63.

Amades, Joan. (1950-1956). *Costumari català: el curs de l'any* (Vol. 2, Les carnestoltes. La quaresma. Setmana Santa. El cicle pasqual). Barcelona: Salvat.

Amadó, Enriqueta; Ducròs, Joan; Puche, Carles (1991). "Polca del Ball de Gitanes de Sant Celoni". *Trencadansa*, quaderns de divulgació folklòrica, núm. 4, setembre 1991.

Masip, Anna. (27 febrer 2017). *Ball de Gitanes – Sant Celoni 2017*. [vídeo]. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=4d9kfSaXVM&list=PLyNKDh-FFbpUwFB3aTUFE2vVqwTRAyeC6&index=4&t=281s>

Maspons, Francisco de S. (1887). "Ball de Gitanes en lo Vallés". *Miscelánea Folk-lórica*. Biblioteca popular Folk-lórica de l'Associació d'Excursions Catalana. Barcelona: llibreria de Alvar Verdaguer: 50-77.

Orobitg, Lydia. (2008). Ball de Gitanes del Vallès. Quadern de les idees, les arts i les lletres, 164,

Puche, C. i Ducròs, J. (1986). *Ball de Gitanes a Sant Celoni*. Sant Celoni: Centre d'Estudis i Documentació del Baix Montseny.

Revista la Vila. (16 febrer 2015). *Ball de Gitanes. Sant Celoni 2015*. [vídeo]. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=yXGhKPlOaU>

Roca i Roca, J. (23 febrer 1886). *La Semana en Barcelona*. La Vanguardia, p. 4.

Barcelona, 23 de gener de 2020